

ТАРЫХ. ФИЛОСОФИЯ
ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ
HISTORY. PHILOSOPHY

Сейтмуратова А.Ж.

ТУЯК ЫРЧЫНЫН ФИЛОСОФИЯЛЫК КӨЗ КАРАШТАРЫ

Сейтмуратова А.Ж.

ФИЛОСОФСКИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ПОЭТА ТУЯК

A.Zh. Seitmuratova

THE PHILOSOPHICAL OUTLOOK OF THE POET TUYAK

УДК: 373.167.1:821.161.1

Макалa Туяк ырчынын 160 жылдыгына арналып, анын чыгармаларындагы философиялык көз караштарынын маанилүүлүгү жана актуалдуулугу жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: философия, жазуучу, чыгарма, талант, Совет союзу.

Эта статья посвящена 160-летию поэта Туяк и рассказываются о важности и актуальности философских взглядов в его произведениях.

Ключевые слова: философия, писатель, произведение, талант, Советский союз.

This article is dedicated to the 160th anniversary of the poet Tuayak and explains about the importance and relevance of philosophical views in his works.

Key words: philosophy, the writer, the work, the talent, the Soviet Union.

Күн санап карт тарыхтын жаңы барагы ачылууда... Советтер Союзу өкүм сүрүп турган учурда Совет мамлекеттеринде элибиздин баалуу дөөлөттөрүнө көңүл бурулбай, динге тыюу салынып, эл арасындагы мыкты таланттар өз баасын албай, өз наркына жетпестен кала берген. Улуу тарых унутулбайт, улуу тарыхка кайрылсак, биздин ата-бабаларыбыздын басып өткөн жолу-бүтүндөй тарых, ошол тарыхта өзгөчө орунду ээлеген, өзгөчө из калтырган окуялар болуп өттү.

Туяк акын болжол менен 1856-жылы туулган. Атасы Эрназар (мурунку Ош) азыркы Баткен областындагы Пум айылындагы Төөлөс уруусуна караштуу Карынчы уругунан чыккан жарды адам болгон. Бирок ал колунан көөрү төгүлгөн өнөрлүү, эл арасында кадыр-барктуу эле. Туяк эне – атасынан эрте ажырап, агасы Эшназардын колунда өскөн. Байлардын малын кайтарып күн өткөрөт. Пумда жашаган Дүйшеев Маткалык аксакалдын айтканына караганда Туяктын атасы Эрназар, анын атасы Шааназар болгон. Шааназардын атасы Чарык, Чарыктын атасы Карынчы. Карынчынын уруусу Төөлөстүн дүкөнүнөн тараган.

Дээринен таланттуу, эс-тутуму зирек болгондуктан өзүнүн курбалдаштарынын арасында сөздөрдү куюлуштуруп, жамак-татып сүйлөп, кээде ырдап да жүргөн. Башка акындардан уккан ырларын тез эле кулагына илип алган.

Демек, мындан биз билебиз кыргыздарда мындайды «куйма кулак»деп аташкан. Бул киши атайын адабият багытында билим алган эмес, анан ырларын жыйнак кылып чыгарган да жок, чыгарганга ал кезде шарт да жок болчу.

Өмүрүм өтүп баратат карарган доол, куюнда.

Артымда калбайт өндөнөт жол эмес жалгыз чыйыр да – деп, келечегин ойлоп, өмүрүнүн куюндай теزدигине, күлүктүгүнө, заматта жашоодо өтүп жаткан оош-кыйыштарга, жамандык-жакшылыктарга, замандын катаалдыгына өкүнгөнсүйт, кийинки доордо мени айта турган ким бар? - деп санааркап, кийинки күнгө суроо салат.

Биз Совет мамлекетинин тушунда мектеп программасында көптөн-көп кыргыз элинин улуу акыны Токтогул Сатылгановду өз доорунун социалдык, таптык мамилелерин чебер талдаган, эркиндик, теңчилик идеясын жогору койгон акын катары, төкмө акын Барпы Алыкуловду, Эшмамбет Байсеит уулунун философиялык ой толгоолорун ж.б. окуп келгенбиз, адабият сабактарында заманачы акындарыбызды реакциячыл деп жерип, өзүбүздүн ак тандай акындарыбыз жөнүндө окубаганыбыз, билбегенибиз өкүндүрөт.

Эсил кайран Туяктын

Өзүн көрдүң Исфайрам.

Нөшөр болуп төгүлгөн

Сөзүн көрдүң Исфайрам.

Шул тоолорду жамынып,

Сендей болуп агылып,

Өмүр өтсө канаке,

Дабышындай жаңырып...деген ыр саптары, көңүл толуктаган чыгармалары, жергебизде эгемендүүлүк орноп, эгемендүүлүктүн шарапаты менен, анын ысмы,

чыгармалары жарыкка чыгып, баркталууда. Албетте бул иштин артында билек түрүнүп иштеген, опол тоодой эмгек жасаган, азыркы учурда Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын төрагасы, Кыргыз эл акыны

Эгемберди Эрматовдун ат көтөргүс мээнети бар экендигин айтпасам туура болбос. Ушул жердешибиз Туяк атабызга экинчи өмүр тартуулады десем жаңылышпаймын.

Ааламга кеткен жол айылдан башталат. Ар бир адамдын туулуп-өскөн жери кымбат. Таштары – алтын, топурагы – жумшак. Туулуп-өскөн жер ар бир адамга өзгөчө көрүнүп, ар кандай таасирлерди берет.

Сай-сайда аккан булактын,
Шылдырынан алганмын.
Асмандагы жылдыздын,
Шыңгырынан алганмын.
Ошол үчүн Туяктын,
Тандайынан чаң чыгат.
Куюлушкан ырынан,

Алоолонгон шам чыгат. Демек, акын булактын шылдырынан, көк асмандын тунуктугунан, асмандагы жылдыздан эргүү алып, курчуп, келечекте алоолонгон шам сыяктуу жагыларын философиялык мүнөздөп айтат.

Күрпүлдөгөн дайрадай,
Кирип турган кезегим.
Эртең эмне болорун,
Билип турган кезегим.

Мындан биз Туяктын катардагы эле акын эмес экенин билебиз, ак таңдай акында олуялык касиети бар экендигине, дайрадагы суудай агып, эл керегине жарап турганын, аш-тойлордун көркүн чыгарып,

Үстүмө кымкап кийгенмин,
Туйлатып тулпар мингенмин.
Үстүмө кымкап кийгенмин,
Туйлатып тулпар мингенмин.
Тийишип койгон акынга,

Турумтай болуп тийгенмин, - дегени катылгандын катыгын, тийишкендин амалын берген, тууган-уруктун арасында бедели жогору, кадыр-барктуулугунан кабар берет.

Туяктын төкмөлүк касиети өзгөчө. Көзү тирүүсүндө эле айрымдар аны «олуя ырчы» деп коюшчу экен. Анткени ал болочок заманды көрүп тургандай, кандай заман болорлугун алдын ала сезип тургандай ырдаган. Мындай көзү ачыктык касиет бардык төкмө ырчыларда боло бербестиги бизге маалым.

Акыр заман болордо,
Көзү ачыктар көп чыгат.
Жерден кайнап өрт чыгат.
Биябан чөлдөн көрк чыгат,
Жалган айткан көп чыгат.
Акыр заман болордо,
Тараза таштан алдашат,
Айыкпас илдет жармашат.

Бул саптарда адам баласынын колунан баары келерин, керек болсо, чөлдү көрккө бөлөп, гүлдөтүп коерун, ташка-жан киргизээрин, барды-жокко, жокту-барга айландырып, жада калса бир туугандарын, ата-энесин алдай тургандар жөнүндө, адилдиктин чындыктын, адам баласынан алыстаары тууралуу айтылган.

Жакшы адамга жолуксаң
Жарыгы тийет жаныңа.
Мүдүрүлбөйт туягың.
Мертинбей өтүп кетесин
Мизинен бийик кыянын.
Мелмилдеп жаткан деңиздей
Мерчемсиз тияк, буягың.
Бир келген оомат өмүрдү
Жакшылар менен өткөргүн.
Сый-урматты көп көргүн.

Ата-бабаларыбыз «жакшы менен жүрсөң-жетесин муратка, жаман менен жүрсөң-каласың уятка» дегени бекеринен эмес. Жакшы болуш аста-аста, жаман болуш-бир паста. Жакшы болуу-өзү кыйын. Жакшы адам болуу үчүн жакшы иштерди жасаш керек. Бул жарык жашоодо жакшылыктан үмүт үзбөйлү. Өмүргө өчпөс из калтырып, өз жашоосун көрккө бөлөп, өлбөстүккө айланган адамдар – алар биздин эсибизде, жүрөгү-бүздө жана көөнүбүздө.

Туяк Эшназар уулу мурун Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүнүн гана ырчысы болуп келсе, бүгүнкү күндө жалпы кыргыз элинин таанымал ырчысы катарында, акын өзү айткандай, «Дайрадай күрпүлдөп, алоолонгон шам болуп, үстүнө кымкап кийип» чыгармалары тулпар минип, ырларына оомат келип, атагы алыска кетип, биздин – Кыргызстандын тарыхында калат.

Адабияттар:

1. Туяк ырчы. Түзүүчү Эгемберди Эрматов. - Ош, 2005.
2. Абдираим Шама. Түзүүчү С. Дуулатова. - Б., 2005. - 9-б.
3. «Кыргыз тили» гезити. - №9 (187). 13-май. 2016-ж.
4. Осмонов Ө.Ж., Асанканов А.А. Кыргызстандын тарыхы (эң байыркы доордон азыркы кезге чейин). - Б., 2003.

Рецензент: к.и.н., доцент Абдикеримов А.